

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7, 100th Anniversary of Republic of Türkiye Special Issue

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 21.07.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 07.10.2023

DOI: 10.30692/sisad.1331069

CUMHURİYETİN İLÂNINA GİDEN SÜREÇTE MİLLÎ EGEMENLİK FİKRİ

The Idea of National Sovereignty in the Process Leading to the Declaration of the Republic

Gl ÇAKIR

Doç. Dr.

Dokuz Eylül Üniversitesi

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

ORCID ID: 0000-0003-0041-9293

gul.karacaer@deu.edu.tr

Atıf/Citation: Gl Çakır (2023), "Cumhuriyetin İlanına Giden Süreçte Millî Egemenlik Fikri", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı zel Sayısı, s. 99-117.

z: Kişi egemenliğinin yarattığı yıkımı gören Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'ye hazırlık döneminde her sahada millî egemenlik fikrini işledi. Amasya Genelgesi, Erzurum, Sivas Kongresi, Amasya Görüşmelerinde millî iradeye vurgu yaptı. Türkiye'de millî egemenlik fikrinin hayata geçişi Millî Mücadele ile eş zamanlı oldu. Bu nedenle Millî Mücadele'nin başarısızlığa uğramaması adına saltanat ve hilafet makamı direkt reddedilmedi. Saltanat devrinden cumhuriyet devrine geçiş döneminde egemenliğin kullanımı bakımından birbirine zıt görüşler mevcuttu. Hilafet ve saltanat makamına manevi açıdan bağlılık duyan kişilerin verdiği tepkiler, millî egemenlik fikrinin hayata geçmesi ve Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması konusunda olumsuz etkiler yaratabilirdi. Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'yi kuvvetli ve meşru bir temele oturtmuştu. O temel millî egemenlikti. Bu nedenle Cumhuriyet kelimesi ve yeni bir rejimden söz etmeksizin millî egemenlik ilkeleri aşama aşama hayata geçirildi.

Bu çalışmada millî egemenlik kavramının ortaya çıkışi ve gelişiminden söz edilmiş, daha sonra Osmanlı Devleti'nde egemenliğin kaynağının geçirdiği değişim ve Türkiye Devleti'nde millî egemenliğin nasıl tesis edildiği anlatılmıştır. Çalışmanın amacı, dönem kaynaklarından yola çıkarak Türkiye'de kişi egemenliğinden millî egemenliğe geçişin hangi aşamalarla sağlandığını bütünsel bir Şekilde anlatmaktır.

Anahtar Kelimeler: Millî egemenlik, Cumhuriyet, Saltanat, Meclis, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal Paşa, Millet, Halifelik.

Abstract: Mustafa Kemal Pasha, who saw the destruction caused by personal sovereignty, emphasized the idea of national sovereignty in every field during the preparation period for the National Struggle. He emphasized the national will in the Amasya Circular, Erzurum, Sivas Congress and Amasya Talks. The realization of the idea of national sovereignty in Türkiye was simultaneous with the National Struggle. For this reason, in order to prevent the failure of the National Struggle, the sultanate and the caliphate were not directly rejected. During the transition period from the sultanate to the republic, there were conflicting views on the exercise of sovereignty. The reactions of people who were spiritually attached to the Caliphate and the Sultanate could have had negative effects on the realization of the idea of national sovereignty and the success of the National Struggle. Mustafa Kemal Pasha had based the National Struggle on a strong and legitimate foundation. That foundation was national sovereignty. For this

reason, the principles of national sovereignty were gradually put into practice without mentioning the word Republic and a new regime.

In this study, the emergence and development of the concept of national sovereignty is mentioned, then the change in the source of sovereignty in the Ottoman Empire and how national sovereignty was established in the Turkish State are explained. The aim of the study is to explain in a holistic manner the stages of the transition from personal sovereignty to national sovereignty in Türkiye based on the sources of the period.

Keywords: National sovereignty, Republic, Sultanate, Parliament, Grand National Assembly of Türkiye, Mustafa Kemal Pasha, Nation, Caliphate.

GİRİŞ

Avrupa’da Ortaçağın sonlarından itibaren, özellikle de Yeniçağın başlarında modern devlet terimi tartışılmaya ve kullanılmaya başlanmıştır. Avrupa’da derebeylik sisteminin sarsılması, Kilisenin toplum ve siyasetteki gücünün kırılması neticesinde gelenekselden farklı bir biçimde ortaya çıkan yeni devlet anlayışını biz modern devlet olarak da ifade edebiliriz. Bu süreçte iktidarın kaynağı yeniden kurgulanmıştır. Geleneksel devlet yapısında ilahi kaynaklı olan iktidar anlayışı Avrupa’da yaşanan değişim ve gelişmeler neticesinde evrim geçirerek daha rasyonel bir hale gelmeye başlamıştır. İktidarın kaynağı Tanrı unsuru olmaktan uzaklaştırılarak toplum merkezine doğru alınmış ve iktidarın kaynağının toplum olması gerektiği üzerine yeni öngörüler ortaya atılmıştır. Egemen güç ne olmalı sorusu üzerinde birçok fikir belirlemiştir. Geçmişte bu konuda yapılan tartışmaların günümüze olan en önemli katkısı siyasal iktidarın daha dünyevi bir hale gelmesidir (Eryücel ve Arslanel, 2011).

Ortaçağ sonlarında modern devlet anlayışının yerleşmesinde ilk aşamada krallar tek egemen güç olmuşlardır. Kilise ve derebeylerin etkisini yıkan krallar, egemenliğin tek sahibi olarak belirleşmişlerdir. Fakat Avrupa’da mutlak monarşinin güçlendiği bu dönem 1789 Fransız Devrimi’nin yaşanması sonucunda başkalaşmıştır. Fransız Devrimi ile beraber modern devlet anlayışında egemen güç olan kralın, yetkileri tartışılmaya ve sarsılmaya başlamıştır (Eryücel ve Arslanel, 2011). Egemenliğin kaynağı kim olmalı konusundaki fikirlerin tartışılması ve Avrupa’da yaşanan bir takım kanlı mücadeleler sonrasında egemenliğin eksenini kraldan topluma doğru kaymıştı. Egemenliğin topluma ait olması fikri ise demokrasinin gelişimine sebep olmuştu. Avrupa’da yaşanan bu tür gelişmeler ise Osmanlı Devleti’ne geç intikal etmiştir. Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren halkı yönetme gücü mutlak ve o güç padişaha aitti. Osmanlı toplumu, yönetsel anlamda egemenliğini kullanma konusunda ilk kısa ve kısıtlı deneyimini 1876 yılında I. Meşrutiyet ile yaşadı. İkinci kısıtlı deneyimini ise 1908’de II. Meşrutiyet’in ilanı ile yaşadysa da kral ve parlamentoya dayalı olan meşruteli monarşi anlayışı ülkenin bir dizi savaflara girmesinin ardından doğal gelişimini yaşamaya fırsat bulamadı. Türk toplumuna gerçek anlamda siyasal egemenliğini veren ise Mustafa Kemal Paşa oldu. 1919 yılından itibaren millî egemenlik fikrini her sahada işleyen Mustafa Kemal Paşa, bu fikri 29 Ekim 1923 yılında Cumhuriyet’in ilanına kadar çıkardığı yasalarla fiilen hayata soktu (Tunaya, 2007).

“Cumhuriyetin ilânına giden süreçte millî egemenlik fikri” adlı çalışmanın amacı Türkiye’de kişi egemenliğinden halk egemenliğine geçişi tarihsel akış içerisinde aktarmaktır. Bu süreçte yaşanan gelişmeler dönemin perspektifine uygun olarak ele alınmış, günümüz kaynakları da kullanılarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın hedefi cumhuriyet rejimine geçiş sürecinde ülkede yaşanan gelişmeleri ve millî egemenlik fikrinin Türkiye’de nasıl bir biçimde hayat bulduğunu açıklamak, bu konu hakkında bilgi sahibi olmak isteyenleri aydınlatmaktır.

Egemenlik Kavramı ve Egemenlik Kavramının Gelişimi

“Egemenlik” kelimesi günümüzde “üstünlük” anlamında kullanılmaktadır. Bu sözcük Fransız dilinde kullanılan “hégémonie” kelimesine benzetilmektedir. Günümüzde hegemonya olarak kullanılan bu kelime; bir gücün, bir ülkenin, bir sosyal grubun diğerleri üzerinde tahakkümünü ifade etmektedir (Kaya, 2022, s.215-218). Bilal Dindar, Fransızcadaki “hégémonie” kelimesinin

kaynağının Yunancadan geldiğini ileri sürmektedir. Buna göre; eski Yunancada var olan “hêgemôn” kelimesi “şef” anlamında kullanılmaktadır. “Hêgemonia” kelimesi “hêgemôn”¹ dan türetilmiştir. Otorite, yönetim, söz geçirme, güç, iktidar, nüfuz, üstünlük gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Aynı zamanda başka bir devlete hükmetme manasına gelmektedir (Dindar, 1989).

Türkiye’de ise “egemenlik” kelimesi “hâkimiyet” olarak da kullanılmaktadır. Egemenlik belirli bir toprak parçası üzerinde kural koyma ve hukuk oluşturma gücünü de ifade etmektedir. Bu güç siyasi erkin dayattığı yasallaşmış bir üst iradeyi temsil eder. “*Egemenlik, devlet kudretinin bir vasfıdır*” (Kaya, 2022, s.217).

Geçmişten günümüze kadar egemenlik kavramı üzerinde tartışmalar yapılmış, tartışmanın merkezinde ise egemenliğin kullanımı ve kaynağı yer almıştır. Egemenliğin sahibinin kim ve kaynağının ne olduğu konusunda yapılan akıl yürütmeleri zamandan zamana mekândan mekâna değişiklik göstermiştir. Bu sorulara verilen cevaplar yaşanan toplumun kültürel ve ekonomik değerlerine göre farklılık arz etmiştir. Akıl yürütücülerinin kimisi egemenliği ilahi kaynağa kimi beşeri kaynağa kimi tabii, fiziki kaynağa bağlamışlardı. Bu kaynakların birbirlerine zit noktaları olsa da ortak noktaları da vardır (Kodaman, 2001; Törel, 2009).

Egemenlik kavramının ortaya çıkması ve önem kazanması modern devletlerin inşası ile başlamıştır. Ortaçağ Avrupa devletlerinin büyük bir kısmında teokratik kaynaklı egemenlik anlayışı var iken bu kavram ilerleyen çağlarda yerini demokratik bir egemenlik anlayışına bırakmıştır (Özkaya, 2021, s.46). Aslında egemenlik kavramının ortaya çıkması insanların bir arada yaşama arzusu ile oluşan siyasi teşekküllerin yani devletlerin tesisi ile eş zamanlı gelişim göstermiştir. Avrupa’da feodalitenin çökerek krallıkların güçlenmeye başlaması ile egemenlik kavramı da özellikle Fransa’da hukuki bir kavram olarak kullanılmıştır.

Özellikle XVII ve XVIII. yüzyıllarda düşünceleri ile döneme damga vuran Thomas Hobbes, John Locke, Montesquieu, Jean-Jacques Rousseau egemenlik hakkı konusundaki fikirleri ile kendilerinden sonraki dönemi bile etkilemişlerdi. Jean Bodin ve Thomas Hobbes’ın düşünceleri egemenlik kavramının gelişimini sağlamıştı.

“Özellikle Bodin’in görüşleri Fransa’da merkezi devletin ortaya çıkışında esaslı bir dayanak teşkil etmiştir. Bodin’e göre, egemenlik siyasi toplumda mündemictir; nasıl bir geminin omurgası, yelkenleri, güvertesi varsa ve bunlar geminin gemi olmasını sağlıyorsa, bunlar olmaksızın bir geminin varlığından söz edilemiyorsa, toplumun üyelerini, aileleri ve dernekleri tek bir beden şeklinde egemenlik erkiyle birleşmeyen bir devlet de devlet değildir.” (Küçük, 2015, s.314; Ağaoğulları, 2011, s.407)

Ona göre egemenlik; mutlak, bölünemez, tek güçtür. Jean-Jacques Rousseau ise halk egemenliği konusunda fikirleri ile dünyada ünlenmiş bir kişidir. Rousseau’nun meşhur eseri olan “Toplum Sözleşmesi” incelendiğinde onun düşüncelerinin halk egemenliği teorisine kaynaklık ettiği fark edilmektedir. Demokrasi yani halk egemenliği, halkın kendi kendini yönetmesi fikri Rousseau kaynaklı bir düşünce olarak kabul görmektedir. Rousseau egemenliğin kaynağını halka dayandırmıştır (Rousseau, 2005; Kaboğlu, 2014). Rousseau’ya göre; devletin kurulma aşamasında toplumu oluşturan tüm bireylerin bu sürece dâhil olması, katılması gerekir. Onun düşüncesine göre devletin kuruluşu sırasında halkın onayının alınması ile birlikte çoğunluğun seçimi, çoğunluğun iradesi benimsenmeli ve kabul görmelidir. Çoğunluk iradesi olan genel idare mutlaklıdır. Genel idare, tek güçtür ve yanılmaz bir niteliktedir.

“Genel idare toplumun genelinin çıkarını amaçlamakla birlikte her zaman oybirliği biçiminde ortaya çıkmaz. Hatta genel idarenin Rousseau’da genellikle

¹ Archigos kelimesi hegemon kelimesi ile aynı anlamdadır.

çoğunluk iradesi ile aynı olduğu sonucu çıkarabilir. Nitekim “Toplum Sözleşmesi’nde” Rousseau, devletin oluştuğu ilk sözleşme dışında, çoğunluğun oyunun da geri kalanları her zaman bağlayacağını, bunun sözleşmenin bir sonucu olduğunu belirtmektedir. Çünkü Rousseau’nun düşüncesinde genel iradenin tüm özellikleri çoğunluk iradesinde de bulunmaktadır”(Hakyemez, 2003, 78-79).

Halk egemenliği teorisini ortaya koyan Rousseau, aynı zamanda kuvvetler birliğini savunmuştur. Ona göre halk çoğunluğunun idaresi nedeni ile yasama, yürütme ve yargı da ayrı olmamalıdır (Rousseau, 2005). Egemenlik bölünmez nitelikte ise, egemenlik farklı organlarca bölüşülmemelidir (Hakyemez, 83).

XVII. Yüzyılın önemli düşünürlerinden olan ve düşünceleri ile mutlakiyet yönetimlerine darbe vuran John Locke ise güçler ayrılığını savunmuştur. Locke, yönetenin otoritesinin mutlak olmadığını ileri sürmüş ve karşılıklı güven ile toplum sözleşmesinin meydana getirileceğini savunmuştur (Thomson, 1997). Yasama ve yürütmeyi birbirinden ayırmak istemesinin nedeni ise şahsi menfaatleri engellemektir. Kuvvetler ayrılığı ile yasama topluma ait olacak, yürütme gücü ise insanların hak ve özgürlüklerini sınırlandırmayacaktı (Eryücel ve Arslanel, 2011,11-13).

J. J. Rousseau, Montesquieu, Hobbes, Locke, Marx gibi düşünürlerin egemenlik ve devlet ile ilgili fikirleri zaman içerisinde teorik alandan pratik alana aktarıldı. Bu fikirler uygulama alanına girdi.

“Bunun sonucu devlet hukukileşti, hâkimiyetin kaynağı sosyalleşti, toplum (halk) millileşti, toprak (coğrafya) vatanlaştı. Özellikle, millet kavramının ortaya çıkması neticesinde halk yığınlarının milletleşmesi zaruri olarak millî devlet, millî hâkimiyet, millî irade, millî coğrafya gibi kavramları gündeme getirdi. Dolayısıyla, ferdi hürriyet ve eşitlik ilkeleri daha geniş anlam kazanarak millî ve millet hürriyeti, yani millî istiklal, millî hâkimiyet, milletlerarası eşitlik, milletlerin kendi kendini yönetme hakkı gibi anlamlarda ifade edilmeye başlandı. İhtilal süreci içinde, özellikle Napolyon harpleri sırasında Fransa’ya karşı kurulan koalisyonlar zamanında, umulmadık hadiselerin ve değişikliklerin ortaya çıkmasıyla ferdi hak ve hürriyetler yerini millî hak ve hürriyetlere terk etmiştir.” (Kodaman, 2001, s.45)

Osmanlı Devleti’nde Egemenliğin Kaynağı ve Geçirdiği Değişim

Eski Türklerde egemenliğin kaynağı ilahi idi. Eski Türklerin bilinen inancı ise Gök Tanrı’ydı (Kapağan, 2014, s.801-810). Egemenliğin kaynağı Gök Tanrı olarak kabul edilmişti. Eski Türklerde aile, kişi veya boy, Tanrı adına bu hâkimiyeti kullanmışlardı. Egemenlik ilahi kaynaklı olsa da kullanımı bakımından bölünmüştü. Egemenlik, ülkeyi yöneten hakanın erkek çocukları arasında bölüşülebiliyordu. Mevcut sistem Türklerin İslâm dinini kabul etmesine kadar sürmüştü. Hatta söz konusu sistem Türklerin İslâm dinini kabul etmesi ile devam etti. Osmanlı Devleti’nin kuruluş sürecinden itibaren egemenliğin kaynağında İslâmi ilahi anlayış da yer aldı. Türk ve İslâm kaynaklı egemenlik anlayışı özellikle Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim zamanından itibaren daha etkili bir biçimde kullanıldı.

“Osmanlı hâkimiyet anlayışının bir sentez sonunda ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Yavuz’un halifeliği, Osmanlı hanedanına getirmesiyle Türk, İslâm sentezi tam anlamıyla gerçekleştirilmiştir. Böylece, hâkimiyetin mutlak ve bölünmezliği kabul edilmiş oldu. Padişah, otoritesini Kur’an, şeriat ve töre çerçevesi içinde kullanmak zorunda idi. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu her şeyden önce İslâmi bir hukuk devletidir; ancak, “hile-i şeriyye” uygulamasını da unutmamak lazımdır.

Bu anlayış ve bu durum Tanzimat’a kadar şu veya bu şekilde devam ede gelmiştir. Bu dönemden itibaren, Avrupa’nın tesiri ve baskısıyla liberal fikirler Osmanlı toplumuna girmeye başladı. Özellikle liberalizmin milliyetçilik anlayışı,

imparatorluktaki gayri Müslim ve daha sonraları gayri Türk unsurları üzerinde etkili oldu. Bu itibarla, liberal milliyetçilik ve liberal hâkimiyet anlayışı, Osmanlı Devleti lehine yeni ve güçlü bir hâkimiyet anlayışı getirmek şöyle dursun, mevcut hâkimiyeti de sarstı ve imparatorluğun parçalanmasını kolaylaştırdı.” (Kodaman, 2001, s.47)

Osmanlı padişahlarının bir kısmı, devletin zayıflaması nedeniyle ülkede bir takım ıslahatlar yaptılar. Osmanlı Devleti’nde 18. yüzyıldan itibaren yapılan ıslahatların önemli bir kısmı Batı’dan esinlenilmiştir. Özellikle 1789 Fransız Devrimi’nin Osmanlı’ya olan etkisi ile bir takım ıslahatlar gündeme gelmişti. Bu süreçte ülkeye egemen olan gücün yani padişahın egemenlik haklarının dolaylı yollarla sarsıldığı gözlemlenmektedir. Padişahın mutlak gücünün sarsıldığı dönemde imparatorluk içindeki ayanlar oldukça güç kazanmıştı. Ayanlaşma sürecinin doruk noktaya ulaştığı dönemde yani 19. Yüzyılda padişahın yetkisi kısıtlanmıştı. Diğer yandan da devletin askeri sisteminde derin yaralar açılmış ve ayanların yanı sıra askerler de padişahın kendi egemenliğini kullanmasına çeşitli engeller ortaya çıkarmışlardı. Parçalanma sürecine giren devletin padişahları, iktidarlarını istemeyerek de olsa kısıtlamaya başlamışlardı. III. Selim’in Sened-i İttifak’ı buna en iyi örnektir. 1808 Sened-i İttifak ile padişah kendi gücünün dışında bir güce (Ayanlara), kanunsuzluğa karşı direnme hakkını tanıyordu. Vergi düzenlemeleri ve toplama konusunda ayanların da görüşleri dikkate alınmaya başlanıyordu.

Sina Akşin’in ifadesine göre;

“Sened uygulama alanı bulsaydı ayanlık resmiyet kazanacaktı. Sened’in kendisi bir çeşit anayasa niteliğini kazanacak, Osmanlı Devleti’nin ilk anayasası olacaktı. Sened’te tarihteki demokratik ihtilallerin en önemli konusu olan vergi adaleti ve vergilerin danışılarak belirlenmesi ilkesi yer almaktadır. Nitekim danışılarak vergi koymanın parlamenter bir başlangıç niteliğinde olduğu da söylenebilir. Ayan ve devlet adamlarının cezalandırılmasıyla ilgili esas, insan hakları bildirgelerinin, hukuk devleti için mücadelenin konusunu oluşturur.” (Akşin, 2009, 26)

Osmanlı’da Sened-i İttifak ile padişahın mutlak gücü ayanlar tarafından sınırlandırılmaya çalışılsa da dönemin padişahı olan II. Mahmut ilerleyen zamanda ayanların gücünü kırmak için büyük bir çaba harcamıştı. Padişah mutlak otoritesinin sarsılmasını istemiyor ve bunun ile mücadele ediyordu. Sened-i İttifak’tan sonra Osmanlı’da padişahın mutlak gücünün sarsıntıya uğradığı süreç Tanzimat ve Islahat Fermanları ile devam etti. Siyasal, ekonomik ve askeri krizler yaşayan imparatorluğun mutlak gücü olan padişah gerek Avrupa’nın desteğini almak gerek ülkeyi düzeltmek adına Tanzimat Fermanı yani Gülhane Hattı Hümayunu ve Islahat Fermanı’nı ilan etti. Bu fermanlarda padişah, halka onların can ve mal güvenliğini sağlayacağını belirtiyor, Müslüman olanlar ve olmayanlar arasında eşitliği mümkün kılacak bazı yeni uygulamaları duyurmuş oluyordu. Nizami kanunların yapılacağı halka bildiriliyordu. Tabii burada günümüzdeki anlamıyla egemenlik kavramından ve kullanımında bir kaynak değişimi yaşandığından bahsetmek mümkün değildir. Halkın herhangi bir biçimde yönetime katılma arzusu bulunduğu ya da egemenliğin halkın lehine kullanılmaya başladığından söz etmek doğru bir yargı olmaz. Halkın, egemenliğe ortak olması için belli bir düşünsel aşamaya ulaşmış olması gerekir ki bunun ileriki yıllarda ülkenin aydınlarının “hürriyet talepleri” ile biçimlenmeye başlayacağından söz edebiliriz. Ancak Tanzimat ve Islahat Fermanlarının Türk Demokrasi Tarihi’ndeki yeri inkâr edilemez. Sina Akşin’e göre; bu fermanlar Osmanlı’nın yarı sömürge haline düştüğü, düşkün hale geldiği bir döneme denk gelmişti. *“Ama Tanzimat’ın halkımızın insan hakları, hukuk devleti, demokrasi mücadelesinin bir başlangıcı olduğunu da unutmamak gerekir” (Akşin, 2009, s. 30-37).*

Osmanlı Devleti’nde padişahın mutlak gücünün sarsılmasına zemin hazırlayan diğer gelişme ise ülkede basın hayatında yaşanan bazı olaylardı. Ülkede 19. yüzyılın ortalarına doğru kurulmaya başlayan ve sayıları artan gazetelerin, hükümeti eleştirmeye başlaması ve bunun üzerine

hükümetin 1864'te Matbuat Nizamnamesi'ni çıkararak gazeteleri kapatmaya kadar gidecek cezaları vermesi yeni gizli bir örgütün (Meslek) kurulmasına sebebiyet vermişti. Bu örgüt içerisinde yer alan gazeteciler, basın özgürlüğünü çağrıştıran "hürriyet" sözcüğünü kullanmaya başlamışlardı ve bu sözcük artık yavaş yavaş siyasal anlam kazanıyordu. Ülkede Yeni Osmanlılar adı ile meydana gelen bir oluşumun temsilcileri, siyasal anlam arz eden hürriyet kavramını ortaya atmaya başlamışlardı. Hükümete karşı talepler bu süreçten itibaren sadece basın özgürlüğü şeklinde olmamış, meşrutiyet talebi de gündeme gelmişti. Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi hükümet aleyhinde olan özgürlükçü akımın savunucuları olmuşlar fakat fikirlerinden dolayı payitahttan uzaklaştırılmışlardı. Geline süreçte bu yeni oluşum mutlak hükümdarlığa karşı bir tavır almıştı. Meşrutiyeti yani hükümdarın varlığının yanında seçimle gelerek yasaları yapan ve hükümeti denetleyen bir parlamentoyu Osmanlı'ya getirmeye çalışmışlardı. Bu oluşumun içerisinde yer alan aydınlar özellikle Fransız İhtilali'nin ideolojisinden etkilenmişler ve bu fikirleri savunurken Müslümanlıkla uyumlu bir biçime dönüştürmüşlerdi.

Akşin'e göre;

"Namık Kemal, J.J. Rousseau'nun toplum sözleşmesi kuramını alıp, bunun biat töreninde var olduğunu söylemiştir. Yani biat töreniyle uyruklar padişahu tanımak karşılığında, padişahla zulüm yapmaması, adaletli davranması için bir sözleşme yapmış sayılıyorlardı. Bundan, zulüm yapılırsa o zaman direnme, isyan hakkının doğduğu anlamı çıkıyordu. Siyasal hakları, parlamento usulünü ise Kuran'daki danışınız (meşveret) emrine bağlıyordu." (Akşin, 2009, s. 34-37)

Namık Kemal, devletin halktan ayrı bir vücudu olmadığını ve kendisine özgü hiçbir çıkarının olmayacağını düşünüyordu.

Osmanlı Devleti'nde askeri, mali iflasın yaşanması, Balkan topraklarında devletin aleyhine ayrılıkçı hareketlerin görülmesi, Avrupa ve Çarlık Rusya'nın ülke toprakları üzerindeki baskıları üzerine dönemin aydınları meşruti yönetim taleplerini gündeme getirmişlerdi. Kötü yönetimden ve mali iflastan kurtuluşun bir anahtarı olarak görülen Meşrutiyet, II. Abdülhamit'in iktidarının hemen başında 23 Aralık 1876'da Tersane Konferansı açılmak üzere ilan edildi. Mithat Paşa'nın hazırladığı Kanun-ı Esasi kabul edildi. Osmanlı halkı Kanun-ı Esasi ile padişahın mutlak yönetiminin yanı sıra ilk defa bir anayasa ile yönetilecekti. Halk, kendi yönetimini üstlenmiş gibi görünse de bu dönem uzun sürmeyerken egemenliğin kaynağı kısa bir süre sonra yine padişahın mutlak otoritesinde toplanacaktı. Kısa da olsa Meşrutiyet deneyimi, Osmanlı'daki demokrasi, eşitlik mücadelesi için önemliydi. Osmanlı'da ilk defa anayasaya göre, Mebusan Meclisi ve Âyan Meclisi oluşturulmuştu. Üyeleri seçimle oluşturulmuş Mebusan Meclisi, egemenliğin halk tarafından paylaşımı konusunda bir ilk olarak değerlendirilebilir (Mardin, 2019; Akşin, 2009, s. 42).

"Büyük ümitlerle açılan Meclis-i Mebusan ancak altı ay kadar toplu kalabilmiştir. Bu süre içinde seksen altı toplantı yapabildiği. 14 Şubat 1878'de inikatları yeni bir emre kadar Padişah tarafından kapatılmıştır. Geçici izlenimi veren bu erteleme otuz bir yıl sürmüştür. 1878'den itibaren yeniden mutlak bir saltanat kurulmuş, Meşrutiyet yalnızca salnamelerin ilk sayfalarında metni yayınlanan fakat uygulamasına yanaşılmayan 1876 Kanun-ı Esasî'sinin anısına bağlanmıştır. Bu anıyı Jön Türkler yarım yüzyıla yakın çalışmaları ile canlı tutmuşlardır." (Tunaya, 2007, s.295)

Tarık Zafer Tunaya'ya göre; 1876'da ilan edilen I. Meşrutiyet, Batı'daki örneklerine oranla bazı eksikliklere sahipti. 1876 Kanun-ı Esasî'si Osmanlı'nın ilk Anayasası idi. Ancak konuya özgürlüklerin güvencesi açısından bakıldığında bunu bir zayıf nokta olarak görmekteydi. Osmanlı Devleti'nde I. Meşrutiyet'in bitimine kadar ki yenilik hareketlerinin başarısızlığa uğramasının nedenlerinden bir tanesi hareketlerin yukarıdan aşağıya bir seyirde olmasıydı. Bu

konuda Batıya bakıldığında durumun tam tersinin olduğu görülmektedir. Batılı devletlerde egemen olan kralın otoritesini azaltmak, yönetime halkın temsilcilerini katmak amacıyla olan ihtilallerin ve özgürlükçü hareketlerin aşağıdan yukarıya doğru olduğunu söylemek yanlış bir tespit olmaz. Fakat Osmanlı'da padişahın otoritesini azaltmaya ilişkin hareketler aşağıdan yukarıya doğru görülmemiştir. İslahat hareketlerinin başladığı günden 1876 yılına kadar Osmanlı padişahları, halka bir takım haklar ve serbestlikler verirken yani kendi kendilerini sınırlarken bunu halkın talebi veya ihtilali ile yapmamışlardı. Fakat padişah II. Abdülhamit'e karşı 1878 yılından sonra başlayan ikinci Jön Türk hareketi, otuz yıldan fazla sürmüştür. Meşrutiyetçi ideoloji ilk defa aşağıdan yukarıya olmak üzere Jön Türkler tarafından öne sürülmüştür (Başgil, 1957; Tunaya, 2007, s.296).

“II. Meşrutiyet ilk defa Saray'a karşı kitlenin girişmiş olduğu, ilk defa olarak aşağıdan yukarı özelliklere sahip bir harekettir. Halk unsurunun –bütün çeşitliliğine, bütün iç anlaşmazlıklarına rağmen- bu harekette aktif rolü olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanında halk unsurunun bir etken olduğu kuşkusuzca da bu karışma onun tam bir halk hareketi sayılmasına imkân verecek kadar ağır basmış değildir” (Tunaya, 2007, s.298).

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan ve 1918'e kadarki dönemde bir nevi Osmanlı aydınlanması söz konusu olmuştu. Buna düşünce özgürlüğüne kavuşulması ve yayın hayatındaki bazı ilerlemeler neden olmuştu. Düşünce özgürlüğü ve siyasi partilerin kurulması da günümüzde demokrasi dediğimiz kavramın Anadolu'da oluşumuna katkı sağlamıştır. Zafer Toprak'ın dediği gibi;

“Maddi uygarlığın gerektirdiği siyasi ve toplumsal özelemler bu yıllarda açıkça ifade edilecekti. Tüm engemelere karşın Meclis-i Umumi, Türkiye'de çoğulcu, parlamenter yaşama yönelik önemli bir adım sayıldı. Gündemdeki anayasal düzen değişikliği ve giderek güçlenen ulusal egemenlik özlemi Avrupa'nın 19. Yüzyılda geçirdiği dönüşümlerin bir iz düşümüydü. II. Meşrutiyet yıllarında Fransız Devrimi'ne sık sık gönderme yapıldı. Meşrutiyet yıllarında temel hak ve özgürlükler Fransız Devrimi'nin esintilerinin bir uzantısı idi. Meşrutiyet aydını için “hürriyet” in “millî hâkimiyet” e oranla önceliği vardı. Daha doğrusu “millî hâkimiyet” in gereği yeterince idrak edilemiyordu. Ne de olsa devletin başında Osmanlı hanedanı vardı ve gücünü “Tanrı”dan alıyordu.”(Toprak, 2022, s.91,107)

Türkiye'de Cumhuriyet'in İlanına Kadar Geçen Süreçte Millî Egemenlik Kavramı ve Millî Egemenlik Aşamaları

Osmanlı Devleti çöküş döneminde büyük bir toprak parçası kaybetmişti. Balkan topraklarının elden çıkmasının ardından devlet, yeni bir dünya savaşına doğru sürüklenmişti. Bâb-ı Âli Baskını'ndan sonra devlet yönetiminde özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ünlü üç paşası olan Enver, Talat ve Cemal Paşalar etkili olmuştu. 1914 yılında Almanya, Avusturya Macaristan ve İtalya'nın oluşturduğu ittifaka katılan Osmanlı Devleti'nin bu savaşa girmesinin sebebi kaybettiği toprakları geri alma isteği idi. Fakat Osmanlı yönetimi I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış, 30 Ekim 1918 yılında Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamıştı. Mondros bırakışmasından sonra düşman donanmaları 13 Kasım 1918'de İstanbul önüne gelerek, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ortadan kaldırmıştı. Bundan sonra Osmanlı Padişahı ve Osmanlı Hükümeti büyük bir baskı altında tutulmuş, Osmanlı Meclis-i Mebûsanı son kez 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanmıştı (Bayur, 1991). Meclis 72 mebusun katılımı ile son kez açılmıştı. Katılımcıların büyük çoğunluğu Müdâfaa-i Hukukçulardandı. Bu meclis, Mîsâk-ı Millî Beyanname'si'ni kabul etmişti. Akabinde İtilaf Devletleri'nin güçleri 16 Mart 1920 yılında İstanbul'u işgal ederek, Meclis-i Mebûsanı basmışlardı. Birçok Müdâfaa-i Hukukçu mebus tutuklanarak, sürgüne gönderilmişti. *“Bunun üzerine varlığını kanıtlamak isteyen meclis kendi iradesiyle oturumlarına ara verdi; nihayet 11 Nisan'da padişah iradesiyle kapatıldı”* (Akyıldız,

2003, s.245-247). Böylece halkın kısmen de olsa egemenliğini kullandığı meclis tarihe karışmıştı. Fakat kısa bir süre sonra Anadolu'nun başka bir kentinde, Ankara'da 23 Nisan 1920 yılında yeni bir meclis açılacak ve bu meclis, halk adına egemenliği kullanacaktı. Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliği ve büyük çabaları ile açılmıştı. Ancak Büyük Millet Meclisi açılmadan önce Mustafa Kemal Paşa'nın halk egemenliği fikrini hangi mecralarda işlediğini ve onu bu düşünceye sevk eden etmenleri irdelemek gereklidir.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçerek buradan işgalci devletlere karşı bir mücadele yürütme fikrindeydi ve bu fikri hayata geçirebilmek için bir ön hazırlık yapmıştı. Bu ön hazırlık sürecinde Havza Genelgesi ve Amasya Tamimi'ni yayınladı. Erzurum ve Sivas Kongreleri toplandı. Bu genelge ve kongrelerde vatanın durumu hakkında tespitler, yapıp vatani kurtarmak için çözüm yolları üzerinde duruldu. Millî Mücadele'nin rotası belirlendi. Söz konusu mücadele vatani işgal eden emperyalist devletlere karşı verilecekti (Akşin vd., 2000, s.58-84). Bu mücadele ile eş zamanlı olarak millî hâkimiyeti tesis etmek için büyük bir direnç de gösterilecekti. Bu iki mücadelenin lideri ise Mustafa Kemal Paşa idi.

Mustafa Kemal Paşa “millî egemenlik”, “millî hâkimiyet” kelimesini ilk kez Amasya Genelgesi'nde gündeme getirmişti. Amasya Genelgesi'nde yer alan “*milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır*” ifadesi ile halk iradesine dayanan bir gücün Türkiye'nin kaderini belirleyeceğini açıklamıştı (Ata, 2008, s.84). 23 Temmuz 1919'da toplanan Erzurum Kongresi'nde de vatanın geleceği için çok önemli kararlar alınırken burada en çok göze çarpan maddelerden bir tanesi de halk egemenliği ile ilgili olanı idi. Umûmî Kongre Beyânâmesi'nin 2. maddesinde bu durum oldukça açık bir biçimde yer almıştı. Buna göre; “*Câmi'a-i Osmaniye'nin tamâmiyeti ve istiklâl-i millîmizin te'mini ve makâm-ı mu'allâ-yı Hilâfet ve Saltanat'ın masuniyeti için Kuvâ-yı Milliye'yi âmil ve irâde-i milliyeyi hâkim kılmak esâs-ı kat'idir*” (Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922), 2003,s.83). Yine aynı beyannamede irâde-i milliye konusuna şu şekilde vurgu yapılmıştı:

“Milletlerin kendi mukadderâtını bizzât ta'yîn ettiği bu târihî devirde hükûmet-i merkeziyemizin de irâde-i milliyeye tâbi' olması zaruridir. Çünkü irâde-i milliyeye gayr-i müstenid herhangi he'yet-i hükûmetin indî ve şahsî mukarrerâtı milletçe mutâ' olmadıktan başka haricen mu'teber olmadığı ve olamayacağı şimdiye kadar mesbûk ef'al ve netayic ile sâbit olmuştur. Binâen-aleyh milletin içinde bulunduğu hâl-i zucret ve endişeden kurtulmak çarelerine bizzât tevessüle hâcet kalmadan hükûmet-i merkeziyemizin Meclis-i Millî'yi hemen ve bilâ-ifâte-i ân toplaması ve bu suretle mukadderât-ı millet ve memleket hakkında ittihaz eyleyeceği bi'l- cümle mukarrerâtı Meclis-i Millî'nin murakabesine arz etmesi mecburidir” (Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922), 2003, s.84)

Müdafaa-i Hukukçular, ülkenin içinde bulunduğu zor durumdan kurtarılması için millî iradenin merkeze alınması ve meclisin toplanmasını zorunlu görmüştü. Millî iradenin sağlanması Meclis-i Millî'nin toplanması ile mümkün olacaktı. Ülkenin kurtuluşu için bu mecliste çözüm yolu aranacaktı. Erzurum ve Sivas Kongrelerinden sonra da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bu talepleri gündeme getirmeye devam etti. Cemiyet, İstanbul Hükümeti ile olan görüşmesinde de bu konuyu dile getirmişti.

20 Ekim 1919'da Amasya'da Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye'si üyelerinden Mustafa Kemal Paşa, Bekir Sami ve Rauf Bey arasında müzakere yapılırken ilk müzakerenin zabıtnamesinde ilk dikkat çeken ifade şu idi:

“Osmanlı kavminin hükümdarlarına karşı asırlardan beri muhafaza eyledikleri rabita-i kudsiye memleketin maruz kaldığı son felaketler muvâcehesinde bir kat daha kesb-i kuvvet etmiş olup bütün âlem-i İslâm için bugün dahi kavî ve mukaddes bir istinadgah ve yegane penâh teşkil eylemekte olan Makam-ı Hilâfet-i İslâmiye ve Saltanat-ı Osmaniye'nin te'min-i bekâ ve mahfûziyeti gayesi Anadolu ve Rumeli

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin hedef-i aslisi olduğu müdellelen şerh ve tafsil edildikten sonra umûmî kongrenin fi 11 Eylül sene 1335 tarihli beyannamesi mevâddının tezekkürüne başlandı.” (Belgelerle..., s.99, BOA, BEO.SYS, 34-64/III_9)

Amasya'daki görüşmede Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Sivas Kongresi'nin 11 Eylül 1919 tarihli bildirisine başlanmadan önce yukarıda geçen ifadede olduğu gibi İstanbul Hükümeti'nin güvenini kazanmak için halife ve saltanatın korunması, kalıcılığı konusunda güvence vermişti. Padişahlık, halifelik reddedilmiyor, bu makamlara karşı çıkılmıyordu. Bununla beraber, işgale uğramış olan ülke topraklarının geleceği ile ilgili tarihi kararların alınması için Meclis-i Millî'nin toplanması konusunda ısrar ediliyordu. Enver Ziya Karal'a göre; Osmanlı Devleti'nin son yıllarına kadar Hilâfet ve Saltanat müessesine gösterilen bağlılık Millî Mücadele yıllarında da ifade edilmişti. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde ulaşılmak istenen amaç; “Osmanlı vatanının tamamiyeti ve makamı muallâyı hilafet ve saltanatın ve istiklâlî milliyenin masuniyeti zamanında “kuva-yı milliyeyi âmîl ve irade-i milliyeyi hâkim kılmaktır” düsturu ile gösterilmiştir”. Karal'a göre; Sivas Kongresi'nden sonra gelişen Millî Mücadele'nin türlü safhalarında sık sık ve kuvvetle saltanat ve hilafet mefhumları üzerinde durulmuştu. Misak-ı Millî'nin dördüncü maddesi şu şekilde başlamaktaydı: “İslâm hilâfetinin makarrı, saltanatın payitahtı ve Osmanlı Hükümeti'nin merkezi olan İstanbul şehri...” burada görüldüğü üzere saltanat ve hilafete karşı bir olumsuz ifade yoktu (TDV İslâm Ansiklopedisi, 2020, s. 173-175, Karal, 1948, s.7; Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 17 Şubat 1336, Devre:4,Cilt:1, İçtima Senesi:1, s.143-146).

Nihayet 12 Ocak 1920 yılında son kez Osmanlı Meclis-i Me'bûsan'ı toplanmış, Mîsâk-ı Millî kabul edilmişti (Bayur, 1991). Ancak kısa bir süre sonra 16 Mart 1920'de Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul, İtilaf Devletleri'nce işgal edildi. İtilaf Devletleri'nin Meclis-i Me'bûsan'ı basması ve başkenti işgal etmesi neticesinde milleti temsil edecek ve vatanın kaderini eline alacak yeni bir güç ortaya çıktı. O da Büyük Millet Meclisi idi. 23 Nisan 1920 yılında Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılmıştı. Mustafa Kemal Paşa, Mebuslar Meclisi'nin İstanbul'da toplanması halinde meclisin saldırıya uğrayacağını ve dağılacağını öngörmüştü. Bu durumda alacağı tedbir ve hamleleri önceden düşünmüştü. O da Ankara'da toplanmaktı. Mustafa Kemal Paşa bu durumu Nutuk adlı eserinde açıkça belirtmişti (Gazi Mustafa Kemal Atatürk-Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk, 2020, s.244). Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920 tarihli bildirisinde olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin Ankara'da toplanması gerektiğini ifade etmişti. Hatta Büyük Millet Meclisi açılmadan önce komutanlara göndermek istediği telgrafın taslağında “kurucu meclis” deyimini kullanmıştı. Mustafa Kemal Paşa, konuyu şu şekilde ifade etmişti:

“Ben ilk yazdığım taslakta “kurucu meclis” deyimini kullanmıştım. Amacım da toplanacak meclisin ilk anda “ rejim”i değiştirmek yetkisiyle donanmış olmasını sağlamaktı. Fakat bu deyim kullanılmasıdaki amacı gereği gibi açıklayamadığım veya açıklamak istemediğim için, halkın alışmadığı bir deyimdir diye, Erzurum ve Sivas'tan uyarı aldım. Bunun üzerine “olağanüstü yetkilere sahip bir meclis” deyimini kullanmakla yetindim” (Gazi Mustafa Kemal Atatürk-Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk, 2020,s.287).

Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı sırada bile Mustafa Kemal Paşa, saltanat ve halifelik makamına karşı çıkmamıştı. Meclis açıldığında hükümetin kurulması da bir sorun olmuştu. Bu durumu Mustafa Kemal Paşa şu şekilde açıklamıştı:

“Gerçek, Osmanlı saltanatının ve hilafetin çökmüş ve ortadan kalkmış olduğunu düşünerek yeni ilkelere dayalı, yeni bir devlet kurmaktan ibaretti. Fakat durumu olduğu gibi açıklamak, amacın büsbütün kaybedilmesine yol açabilirdi. Çünkü halkın düşünce ve eğilimleri, henüz padişah ve halifenin özürürlü durumda

bulunduğu merkezindeydi. Hatta Meclis'te, ilk anda hilafet ve saltanat makamıyla ilişki kurmak ve İstanbul hükümetiyle uzlaşma aramak akımı baş göstermişti.” (Gazi Mustafa Kemal Atatürk- Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk, s.298)

Enver Ziya Karal da Yeni Türkiye Devleti'nin kurulduğu sıralarda, saltanat rejimine bu kadar kesin bir bağlılık gösterilmesinin sebeplerini madde madde şu şekilde açıklamıştı:

- “1. Türkiye Büyük Millet Meclisi zahiren İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi üzerine dağıtılan Meclis-i Mebusan'ın yerini tutmak için toplanmış bulunuyordu.
2. Türkiye Büyük Millet Meclisi bir rejim meselesi halletmek için değil fakat vatan topraklarının tamamîyetini ve milletin istiklâlini sağlamak vazifesi karşısında bulunuyordu.
3. Milletvekillerinin pek çoğu duygu bakımından saltanat ve hilafete bağlı idiler. Memleketin birliğe ihtiyacı olduğu günlerde hükümet rejimi meselesinin ortaya atılması memleket umumi efkârının ikiye bölünmesine sebep olabilirdi.
4. Saltanat hükümetinin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne karşı yapmayı düşünebileceği bir mücadele için ortada meşru sebep bırakılmak istenmiyordu.
5. İtilaf Devletleri'nin Padişah ve Halifeyi müdafaa etmek perdesi altında Türkiye'de bir iç harp yaratmaları bir dereceye kadar önlenmiş oluyordu.” (Karal, 1948, s.7)

Görüldüğü üzere, ülkede hem bir padişah hem de ondan ayrı olarak yeni bir meclis vardı. Aslında bu meclisin açılması ile halk egemenliği sağlanmış oluyordu. Halk egemenliğinin hayat bulduğu bu meclisin yanı sıra ülkede saltanat ve hilafetin de varlığı tamamen Türkiye'nin kendine özgü iç koşulları ve güvenlik meselesinden kaynaklı idi. Mustafa Kemal Paşa sadece halk egemenliğini her türlü gücün üstünde tutmaktaydı. Fakat ülkenin güvenliği açısından ihtiyatlı davranmak zorundaydı. Büyük Millet Meclisi'nin açılışından sonra en önemli konu hükümetin kurulması meselesi idi. Mustafa Kemal Paşa, hükümetin kurulması ile ilgili meclise sunduğu bir önerisinde amacını saklı olarak sunmuştu. Esaslar ise şu şekildeydi:

- “1. Hükümet kurulması zorunludur.
2. Geçici olarak bir hükümet başkanı tanımak veya bir padişah vekili ortaya çıkarmak uygun değildir.
3. Meclis'te yoğunlaşan ulusal iradenin, doğrudan doğruya vatanın mukadderatına el koyduğunu kabul etmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir güç yoktur.
4. Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplamıştır. Meclis'ten seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir kurul hükümet işlerine bakar. Meclis başkanı, bu kurulun da başkanıdır. Padişah ve halife, baskı ve zorlamadan kurtulduğu zaman, Meclis'in düzenleyeceği yasal ilkeler çerçevesinde durumunu alır.” (Gazi Mustafa Kemal Atatürk- Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk, s.299).

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk adlı eserde bu ilkelere dayalı olan hükümetin niteliğini şu şekilde açıklamıştı: “Böyle bir hükümet, ulusal egemenlik temeline dayanan halk hükümetidir; Cumhuriyet'tir” (Gazi Mustafa Kemal Atatürk- Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk, s.299).

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışının ertesi günü Mustafa Kemal Paşa, mecliste yaptığı konuşmasında Anadolu'da Türk halkına yapılan haksızlıkları dile getirmiş, halkın işgal ve tecavüzler karşısında yardım istediğini belirtmişti. Bu durumda da kendi bakış açısını şu şekilde ifade etmişti: “Hayat ve şahsiyetim kendi malı olan necip ve mazlum milletimizin bu haklı talebi üzerine artık benim için en mukaddes vazife irade-i milliyeye mütavaatı herşeyin fevkinde

görmekti” (TBMM ZC, 24 Nisan 1920, s.9). Mustafa Kemal Paşa, meclis henüz açılmışken halk iradesi için çalışacağını açık bir dille anlatmıştı. Kendisi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi seçildikten sonra yaptığı konuşmada da bunu destekleyen şu ifadelerde bulunmuştu:

“Gerek hayat-ı askerîye ve gerek hayat-ı siyasiyemin bütün edvar ve safahatını işgal eden mücadelâtimda daima düstur-u hareketim irade-i milliyeye istinad ederek milletin ve vatanın muhtaç olduğu gayelere yürümek olmuştur. Bugün heyeti muhteremenizin âra-yi umumiyesinde tecelli etmiş olan itimad-ı millîyi liyakatimin çok fevkında görmekle beraber şahsım için gaye olarak değil, müştereken giriştiğimiz mücahede-i mukaddesenin mâtufl olduğu gayeleri istihşâl için milletin bahşettiği bir istinatgâh olarak telâkki ediyorum.” (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 2006)

İtilaf Devletleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılmasını hoş karşılamamış ve Türklere Sevr Antlaşması’nı kabul ettirmeye çalışmışlar, Büyük Millet Meclisi’nin varlığını ortadan kaldırmak için İstanbul Hükümeti ile işbirliği yapmaktan da çekinmemişlerdi. Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne baskı yapmak için Anadolu’ya Yunan ordusu sürülmüştü. Fakat Türk ordusu, Batı Cephesi’nde I. İnönü Savaşı’nda Yunan ordusunu yenmeyi başarmıştı. Bu başarının ardından İtilaf Devletleri, Sevr Antlaşması üzerinde bazı değişiklikler yaparak Türk ve Yunan temsilcilerinin katılımı ile 21 Şubat 1921 yılında Londra’da bir barış görüşmesi planlamışlardı. Bu konferansa İstanbul Hükümeti davet edilmiş, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nden de delegeler resmen çağrılmıştı (Sonyel, 1991). Sadrazam Tefvik Paşa, İtilaf Devletleri tarafından gönderilen daveti Mustafa Kemal Paşa’ya bildirmişti. Mustafa Kemal Paşa 28 Ocak 1921’de Tefvik Paşa’ya gönderdiği bir telgrafta şu sözleri söylemişti:

“İrâde-i milliyeye müsteniden Türkiye’nin mukadderatına vâzi’u’l- yed olan yegâne meşrû’ ve müstakil kuvve-i hâkime Ankara’da müstemirren mün’akid Türkiye Büyük Millet Meclisi’dir. Türkiye’ye müte’allik bi’l-cümle mesâ’ilin halline me’mûr ve her türlü münâsebat-ı hariciyede muhatab ancak iş bu meclisin heyet-i hükümetidir. İstanbul’da herhangi bir heyetin min külliül-vücûh bir vaz’-ı meşrû’ ve hukukisi yoktur. Binâen-aleyh böyle bir heyetin kendine hükümet namını vermiş olması milletin hukuk-ı hakimiyetine sarâhaten mugâyir ve bu nam altında memleket ve milletin hayatına aid mesâilde hârice karşı kendini muhâtab göstermesi nâ-kâbil-i tecvizdir ve memleket nâmına meşrû’ muhâtab hükümetin Ankara’da olduğunu kabul ve ilan etmektedir.” (Belgelerle... s.171; BOA, BEO.SYS,34-64/IV-2_9)

Bu sözlerle Mustafa Kemal, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin ulusal iradeye dayanarak Türkiye’nin kaderine el koymuş tek yasal ve bağımsız egemen güç olduğunu açık bir dille belirtmişti. Mustafa Kemal Paşa, Sadrazam Tefvik Paşa’ya gönderdiği telgraflarda Londra Konferansı’nda ülkeyi ayrı ayrı temsil edecek iki heyetin varlığının büyük sakıncalar doğuracağını sürekli olarak anlatmıştı. Mustafa Kemal Paşa, Tefvik Paşa’ya gönderdiği telgrafta Türk milletini tutsaklığa ve yok olmaya mahkûm etmeye çalışan ülkeler karşısında, ulusal hakları savunurken, ülkenin maddi ve manevi bütün kuvvetlerinin birlikte hareket etmesinin zorunlu olduğunu anlatmıştı. Bunun için de Osmanlı padişahının millî iradenin belirlediği tek merkezin Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğunu resmen ilan etmesi gerektiğini belirtmişti. Fiili ve hukuki olarak Türkiye’deki yegâne yasal hükümeti olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin belirlediği ilkeleri kabul ettirmek ve bu esasları İtilaf Devletleri’ne onaylatmak için padişahın kendi durumunu düzeltmesi ve belirlemesi gerektiği ifade edilmişti. Mücadeleyi iyi bir sonuca götürmek için bu zorunlu görülmüş, aksi durumda doğacak olumsuz sonuçlarda padişahın sorumlu tutulacağı bildirilmişti. Mustafa Kemal Paşa’nın 27 ve 28 Ocak 1921 yılında Tefvik Paşa’ya gönderdiği telgraflara verilen cevaplardan dolayı konunun İstanbul tarafından gereği gibi değerlendirilmediğini düşünmüş ve bunun karşılığında Tefvik Paşa’ya 30 Ocak 1921 yılında gönderdiği telgrafta 20 Ocak 1921 yılında kabul edilen Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu’nun

temel maddelerini bildirmişti. Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun temel maddelerinden birkaçı şöyleydi:

- “1. Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Yönetim şekli, halkın mukadderatını kendisinin ve gerçek olarak yönetmesi ilkesine dayanır.
2. Yürütme gücü ve yasama yetkisi, ulusun tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde belirir ve toplanır.
3. Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir ve hükümeti “Büyük Millet Meclisi Hükümeti” unvanını taşır.” (Resmî Gazete, 7 Şubat 1337, No:1,s.89-91; TBMM ZC, 20 Ocak 1921, D.I, C.7, 135. İhtima)

Türkiye'nin ilk Anayasası olan Teşkilât-ı Esâsiye, Rousseau'nun çoğunlukçu demokrasi anlayışından etkilenmişti. 1921 Anayasası'nın ilk iki maddesinde demokratik bir ruh vardı. Hakyemez'e göre; 1921 Anayasası'nda demokrasi anlayışı iktidarı bölüştürücü bir niteliğe sahip değildi. Bu anayasada kuvvetler birliği vardı. Egemenlik millete aitti. Yasama ve yürütme yetkisi milletin tek ve gerçek temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde toplanmıştı. “Özellikle 1921 Anayasası'nda çok net biçimde fark edilen kuvvetler birliği sistemi tam anlamıyla Rousseau'nun görüşlerine uygun bir örgütlenmedir. Nitekim Rousseau kuvvetler ayrılığını, birbirine bağlı olan parçaları ayırdığı için şiddetle eleştirmektedir. Çünkü egemenlik bölünmez niteliğe sahip olduğuna göre, egemenliğin farklı organlar tarafından bölüşülmesi de mümkün olmamalıdır”. Hakyemez'e göre; “yasama organının icra organı olması ve sürekli egemene hesap verme zorunluluğunun bulunması, egemen olan varlığın hükümete emanet ettiği yetkiyi sınırlama, değiştirebilme ve geri alma yetkisine sahip olması Rousseau'nun öğretileri arasındaydı ve 1921 Anayasa'sında da bunun izleri vardı” (Hakyemez, 2003, s.84).

1921 Anayasası'ndan sonra Türkiye'de millî egemenliğin gerçekleşmesi adına çok önemli başka gelişmeler yaşanmıştı. Bu gelişmelerin ilki Türkiye'de halen var olan fakat gerçekte sadece isminden ibaret olan içi boşalmış bir makamın kaldırılması idi. O makam da saltanat makamı idi. Kişisel egemenliğin kaldırılması hem tam halk egemenliği hem de yeni devletin siyasal sınırlarının çizilmesi açısından çok önemli idi. Saltanat makamı yeni kurulan devletin siyasal sınırlarının çizilmesi konusunda engel yaratmaktaydı. Millî Mücadele, Türkiye tarafından başarı ile sonuçlanmıştı. Savaş sonrasında İsviçre'nin Lozan kentinde toplanacak barış konferansına ise başarının gerçek sahibi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi temsilcileri çağrılmıştı. Fakat İtilaf Devletleri, Padişah Vahdettin Bey ve onun hükümeti olan İstanbul Hükümeti'ni tanımak niyetinden vazgeçmemiş, onları da konferansa çağırılmıştı. Bu durumda Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin elini güçlendirmek isteyen Mustafa Kemal Paşa, saltanatın kaldırılmasını gerekli görmüştü. Mustafa Kemal Paşa bu durumu şu şekilde açıklamıştır:

“Bu birlikte davet edilme durumu, kişisel egemenliğin kaldırılması işini kesin olarak sonuçlandırdı. Gerçekten de 1 Kasım 1922 tarihli kanun gereğince hilafet ile saltanat birbirinden ayrıldı. İki buçuk yılı aşkın bir zamandan beri fiilen hükmünü yürüten ulusal saltanat doğrulandı. Hilafet, açıklık kazanmış bir hakka sahip olmaksızın bir süre daha bırakıldı” (Gazi Mustafa Kemal Atatürk- Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk, s.460).

Türkiye'de saltanatın kaldırılmasından hemen önce konu hakkında mecliste yapılan fikir alışverişleri oldukça dikkat çekicidir. 30 Ekim 1922 tarihli meclis oturumunda Sadrazam Tevfik Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgraf okunmuştu. Bu telgrafta Anadolu'da kazanılan zaferin Ankara ve İstanbul arasındaki ihtilaf ve ikiliği kaldırdığı iddia edilmiş ve Avrupa'da yapılacak olan barış görüşmesine hem İstanbul Hükümeti'nin hem de Ankara'nın davet edildiği yazılmıştı. Bu telgraf mecliste okunduğu vakit mebuslar arasında Padişah ve İstanbul Hükümeti'nin pozisyonu hakkında önemli tartışmalar yaşanmıştı. Kimi mebuslar Sevr'i

imzalayan İstanbul Hükümeti ile hareket etmenin mümkün olmadığını, hâlihazırda Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre egemenliğin halka ait olduğu ve bunu temsil etme hakkının Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ait olduğunu dile getirmişlerdi. Mebuslardan Feyzi Bey bunu şu şekilde ifade etmişti:

“Hâkimiyetin bugün tamamıyla millete ait olduğunu Büyük Millet Meclisi her suretle efkârı umumiye-i cihana göstermiştir. Çünkü muharebelerin neticesinde tecelli etti ki; bugün Bab-ı Âli milletin aleyhine olan Sevr muahedelerini kabul etmekle kendisini artık böyle bir sulh konferansında milleti temsil etmek hakkından tamamıyla ıskat etmiştir. Ve bütün millet bu fikirdedir. Efendiler, Makamı Hilâfet tahtı esarettedir. Ve esarete olduğu için ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi muhafaza edebilir” (TBMM ZC, 30 Ekim 1922, D:I, C:24, 129. İçtima, s.277).

Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey ise saltanat ve halk egemenliği konusunda şu ifadeleri kullanmıştı:

“Saltanata alışmış imparatorlar, haşmetpenahlar hâkimiyeti milliyeden canavar gibi korkarlar. Biz efendiler bundan sonra her kim olursa olsun buna kanmayız, hâkimiyeti millîyenin evsafı vardır, şeraiti vardır. Ona dâhil olurlar. Hâkimiyeti millîyeyi bunlar tanır. Bunun hilâfında olanlara karşı, millete musallat olmuş beladır diye daima onunla mücadele ederim” (TBMM ZC, 30 Ekim 1922, D:I, C:24, 129. İçtima, s.275)

diyerek milli egemenliğin öneminden bahsetmişti. Mebuslardan Feyzi Bey ise

“bugün millet artık Osmanlı Saltanatını tarihe karışmış farz ediyor, millet artık Osmanlı Saltanatını tanımıyor, doğrudan doğruya milletin saltanatını tanıyor. Ve Kanunu Esaside olan maddelere, on senelik Meşrutîyetin ilk devresinden beri tarihi inkılâbımıza bakarsak devir devir, zaman zaman daima milletin aleyhine mukarrerat çıkmıştır. Milletin yalnız bir refah devresi varsa o da Büyük Millet Meclisi'nin küşadından sonra açılmıştır. Artık bundan sonra millet saltanat sevdasında olanların arkasından koşmayacaktır” (TBMM ZC, 30 Ekim 1922, s.277).

şeklinde bir konuşma yapmıştı.

Burdur Mebusu İsmail Subhi Soysallı ise Türkiye Büyük Millet Meclisinde yaptığı konuşmada; Babıâli ismi altında İstanbul'da bir hükümet veya bir devlet tanımadığını, bu devletin tarihe karıştığını, Misak-ı Millî sınırları içinde Türkiye'nin tek meşru temsilcinin Büyük Millet Meclisi olduğunu ifade etmişti. Kendisi, hali hazırda TBMM varken İstanbul Hükümeti adını taşıyan gücün temsilcilerinin barış konferansına gitmek istemesini doğru bulmamıştı. Bu nedenle bu girişimde bulunmaya çalışanların Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na göre cezalandırılması gerektiğine dair bir önerge sunmuştu. Aynı gün Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur Bey ile 78 arkadaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun munkariz olduğuna ve yeni Türkiye Hükümetinin onun vârisi bulunduğuna ve Makam-ı Hilâfetin esarettен kurtulacağına dair bir takrir sunmuşlardı (TBMM ZC, 30 Ekim 1922, s.292).

1 Kasım 1922 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur Bey ile arkadaşlarının; Hilâfetin Hanedanı Âl-i Osman'a ait olduğuna ve Halifenin bu Hanedandan Büyük Millet Meclisi'nce intihap olunacağına dair takrir müzakere edildi (TBMM ZC, 1 Kasım 1922, s.301). Mustafa Kemal Paşa bu müzakerenin en başında Türk ve İslâm Tarihi'nden örnekler vererek mebusları halifelik ve Türklerde egemenliğin kullanma biçimi hakkında aydınlatmıştı. Mustafa Kemal Paşa bu konuşmasında egemenliğin halka ait olduğunu şu sözleri ile ifade etmişti:

“Tarihi cihanda bir Cengiz, bir Selçuk, bir Osman Devleti tesis eden ve bunların hepsini hadisat ile tecrübe eyleyen Türk Milleti bu defa doğrudan doğruya kendi nam ve sıfatında bir devlet tesis ederek bütün felâketlerin karşısında meftur olduğu kabiliyet ve kudretle ahzı mevki etti. Millet mukadderatını doğrudan doğruya eline aldı ve millî saltanat ve hâkimiyetini bir şahısta değil, bütün efradı tarafından müntahap vekillerden tereküb eden bir Meclis-i Âli’de temsil etti. İşte o Meclis, Meclis-i Âli’nizdir; Türkiye Büyük Millet Meclisi’dir. Millet’in saltanat ve hâkimiyet makamı yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi’dir. Ve bu makamı hâkimiyetin hükümetine Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti derler. Bundan başka bir makamı saltanat, bundan başka bir heyeti hükümet yoktur ve olamaz.” (TBMM ZC, 1 Kasım 1922, s.310).

Dr. Rıza Nur ve arkadaşlarının sunduğu taktir müzakere edilirken Lazistan mebusu Ziya Hurşid, Bey ve bazı mebus arkadaşları bu teklifin Şer’iye, Adliye ve Kanun-u Esasi encümenlerinden mürekkep müşterek bir encümen tarafından tetkik edildikten sonra oylanması konusunda bir teklif sunmuşlardı (TBMM ZC, 1 Kasım 1922, s.312). Mustafa Kemal Paşa bu ortak komisyonun, konuyu kendisinin ve mebus arkadaşlarının güttüğü amaca uygun bir biçimde çözeceğine ve karar vereceğine inanmamıştı. Nitekim Şer’iye Komisyonu saltanat ile hilafetin ayrılamayacağını iddia etmişti. Ortak komisyonun istenilen çözümü üretmeyeceğini anlayan Mustafa Kemal Paşa devreye girerek;

“Egemenlik ve saltanat, hiç kimse tarafından, hiç kimseye bilim gereğidir diye, görüşmeyle, tartışmayla verilmez. Egemenlik, saltanat, kuvvet ve zorla alınır. Osmanlıları, zorla Türk ulusunun egemenlik ve saltanatına el koymuşlardı. Bu zorbalıklarını altı yüzyıl sürdürmüşlerdi. Şimdi de Türk ulusu bu saldırganların hadlerini bildirerek, egemenlik ve saltanatını, ayaklanarak, kendi eline gerçekten almış bulunuyor. Bu bir oldubittidir. Söz konusu olan, ulusa saltanatını, egemenliğini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız sorunu değildir. Sorun, zaten oldu bitti haline gelmiş bir gerçeği ifadeden ibarettir. Bu, kesinlikle olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes sorunu doğal karşılarsa, fikrimce uygun olur. Aksi takdirde, yine gerçek, yöntemine uygun olarak ifade olunacaktır. Fakat, ihtimal bazı kafalar kesilecektir.” (Gazi Mustafa Kemal Atatürk- Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk, s.464)

şeklinde bir konuşma yapmış ve bu konuşma sonunda sorun ortak komisyon tarafından çözülmüştü. 1 Kasım 1922’de “saltanat ve hilâfet” makamları Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde oy birliği ile birbirinden ayrılmıştı. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile egemenliğin halka ait olduğu ve bunun TBMM tarafından temsil edildiği, TBMM Hükümeti’nden başka bir hükümetin tanınamayacağı, İstanbul’daki hükümetin 16 Mart 1920 yılından itibaren tarihe karıştığı kabul edilmişti. Halifeliğin ise Osmanlı hanedanından ilmen ve ahlaken en iyi ve en büyüğüne ait olacağı ve bu kişinin de TBMM tarafından seçileceğine kararına verilmişti. Yozgad Mebusu Süleyman Sırrı Bey: *“İş bu beyanname ve mevaddın Meclisi Âlice kabulünü mütaakıp ve Mevlid-i Nebevîyi tes’iden ittihaz olunan mukarreratı tebriken bir dua telâvet olunmasını ve saltanat ve Hükümeti Millîyenin şu suretle tecellisini bir kat daha ilânen bermâta top endah edilmesini lüzumunu”* teklif etmişti. Burdur Mebusu Subhi Bey saltanatın kaldırıldığı 1 Kasım 1922 günün “Saltanatı millîyeyi” kuran gün olarak İdi Millî olmasını teklif etmişti. Aynı teklif İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey tarafından da yapılmıştı. (TBMM ZC, 1 Kasım 1922, s.315). 2 Kasım 1922 günü Burdur Mebusu Subhi Bey, 2 Kasım 1922 gecesi ve gününün “Millî Saltanat Bayramı” olarak add edilmesi konusunda teklif sunmuştu. Sivas mebusu Rauf Bey de aynı gün 12 Rebiulevvel gecesiyle gününün İdi Millî addi hakkında kanun teklifi sunmuştu (TBMM ZC, 2 Kasım 1922,D.I, C.24, 131. İçtima, s.319).

1 Kasım 1922 yılında Saltanatın kaldırılması ile Türkiye’de millî egemenlik anlayışı daha da güçlenmişti. Son padişah Vahdettin ise İngiliz savaş gemisi ile İstanbul’dan gitmişti. Meclisin

18 Kasım 1922 tarihindeki oturumunda Abdülmecid Efendi, hâlife seçilmişti. Mustafa Kemal Paşa, Hâlife seçimi sırasında ve sonrasında sürekli olarak 1921 Anayasasına vurgu yaparak egemenliğin halka ve onun temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ait olduğuna vurgu yapmış bu yetkinin Halife de dâhil olmak üzere başka bir güç ve makama devredilemeyeceğini anlatmıştı. Bunu ise en açık bir biçimde şöyle ifade etmişti:

“Türkiye halkının, kayıtsız şartsız egemenliğine sahip olduğunu bir defa daha ve kesin olarak tekrar ediyorum. Egemenlik, hiçbir anlam, hiçbir şekil ve hiçbir renk ve hiçbir kalavuzlukta ortaklık kabul etmez. Unvanı halife olsun, ne olursa olsun, hiç kimse bu ulusun kaderinde ona ortak olamaz. Ulus buna kesinlikle izin vermez. Bunu önerecek hiçbir milletvekili bulunamaz” (Gazi Mustafa Kemal Atatürk-Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk, s.470-471).

Abdülmecid Efendi'nin halife seçilmesinin ardından ülkede yaşanan bir takım gelişmeler halifeliğin kaldırılmasına sebebiyet vermişti. Bir takım hocalar, kişi egemenliğini hilafet makamında devam ettirmek ve padişahın yerine halifeyi geçirmek amacını taşımış ve bu konuda propaganda yapmaya başlamışlardı. “Halife Meclis'in, Meclis halifenindir” şeklinde yaptıkları propagandalarla halifeyi devlet başkanı gibi göstermeye çalışanlar olmuştu. Bazı mebusların halifeye olan bağlılık gösterileri halifeliğin kaldırılması için gerekli ortamı hazırlamıştı. Mustafa Kemal Paşa, Hilafetin kaldırılması konusunda halkın kararsızlığını ve endişelerini gidermek için birçok yerde konuşmalar yapmıştı. Yaptığı konuşmalarda devletin kurucusunun ulus olduğunu, Türkiye'de devletin işlerine ve geleceğine, unvanı ne olursa olsun kimsenin karıştırılmayacağını, ulusun devamlılığı ve bağımsızlığında yine ulusun belirleyici unsur olması gerektiğini ifade etmişti (Gazi Mustafa Kemal Atatürk- Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk, s.472-479). Türkiye'de halk egemenliğinin zedelenmemesi ve devletin niteliğinin zarar görmemesi için ileriki bir tarihte 3 Mart 1924 yılında Halifelik makamı kaldırılacaktır.

Türkiye'de millî egemenliğin yerleşmesinde son nokta 29 Ekim 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı ile koyuldu. 27 Ekim 1923 tarihinde Fethi Bey (Okyar) başkanlığındaki Bakanlar Kurulu istifa etmişti (TBMM ZC, 27 Ekim 1923, s.47). Bunun üzerine Meclis üyeleri, yeni Bakanlar Kurulu listeleri düzenlemeye başlamışlardı. Fakat hiçbir grup, tüm Meclis tarafından kabule değer görülecek ve halk tarafınca iyi karşılanacak isimleri içine alacak bir aday listesi belirleyemedi. Aynı şekilde parti de kesin bir Bakanlar Kurulu listesi hazırlayamamıştı. Mustafa Kemal Paşa, 28 Ekim 1923 gecesi Çankaya'da arkadaşları ile yemekte buluşmuş ve bu yemek sırasında “*Yarın Cumhuriyet ilan edeceğiz*” demiş ve söz konusu bunalımı çözmek için çalışma yapmıştı. Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ile bir kanun tasarısı için bir taslak hazırlamıştı. Taslakta 20 Ocak 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun devlet şeklini belirleyen maddelerini değiştirmişti. Mevcut hükümet bunalımını çözmek için görevlendirilen Mustafa Kemal Paşa, çözüm için parti grubuna, 28/29 Ekim 1923 gecesi hazırladığı kanun taslağını önermişti. Fakat bu taslak mebuslar arasında tartışmaya sebep olmuştu. Tartışmada odaklanılan konulardan bir tanesi ise Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu üzerinde değişiklik yapma yetkisinin meclise ait olup olmadığı idi. Bu konuda Konya Mebusu Eyüp Sabri Bey'in görüşleri oldukça dikkat çekicidir. Eyüp Sabri Bey, Teşkilat-ı Esasiye Kanun'u üzerinde değişiklik yapma yetkisinin Meclise ait olmadığı iddiasının söz konusu Meclisin yasal bir varlık olmadığını iddia etmekle eş olduğunu ifade ederek, meclisin böyle bir yetkiye sahip olduğunu, hükümet şeklinin cumhuriyet olacağını belirtmişti. İsmet Paşa da parti grubunda, Avrupa'nın Türkiye'nin yönetim şekline ilişkin gelişmeleri dikkat ile takip ettiğini ifade etmiş ve onların bakış açılarına dair açıklamalarda bulunarak devletin başkanı olmadığını ve bunun önemli bir sorun olduğunu belirtmişti. İsmet Paşa; “*ulus, egemenliğine, kaderine fiili olarak el koymuştur. O halde bunun hukuki ifadesini söylemekten neden çekiniyoruz? Cumhurbaşkanı olmadan, başbakan seçimi önerisi kanunsuz olur. Bundan da kuşku duyulmaması gerekir. Başbakanın seçilmesini yasal ve olanaklı kılabilmek için, Gazi Paşa Hazretlerinin önerisinin kanunlaşması gerekir*” şeklinde bir ifadede bulunmuştu. İsmet Paşa'dan sonra da Abdurrahman Şeref Bey ise yaptığı konuşmada yeni bir rejimi şu şekilde açıklıyordu: “*Hükümet şekillerinin sayılmasına gerek yok. Egemenlik*

kayıtsız şartsız milletindir dedikten sonra, kime sorarsanız sorunuz, bu cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama bu ad bazılarına hoş gelmezmiş, varsın gelmesin” (Gazi Mustafa Kemal Atatürk- Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk, s.535-542).

Mustafa Kemal Paşa'nın önerisi Parti Grubu'nda görüşüldükten sonra mecliste de görüşülmüştü. 29 Ekim 1923 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın önerisi kabul edildi. “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Bâzı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun” kabul edildi. Buna göre:

“Madde 1- Hâkimiyet, bilâkaydüşart Milletindir. İdare usulü halkın mukadderatı bizzat ve bilful idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devleti'nin şekli Hükümeti Cumhuriyettir.

Madde 2-Türkiye Devleti'nin dini, dinî İslâm'dır. Resmî lisanı Türkçedir.

Madde 4-Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, Hükümetin inkisam ettiği şubabatı idareyi İcra Vekilleri vasıtasıyla idare eder.

Madde 10-Türkiye Reisicumhuru, Türkiye Büyük Millet Meclisi Heyeti Umumiyesi tarafından ve kendi âzası meyanından bir intihap devresi için intihabolunur. Vazifei Riyaset, yeni Reisicumhurun intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap caizdir.

Madde 11- Türkiye Reisicumhuru Devletin Reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclise ve Heyet-i Vekileye riyaset eder.

Madde 12-Başvekil, Reisicumhur tarafından ve Meclis âzası meyanından intihap olunur. Diğer vekiller, Başvekil tarafından yine Meclis âzası arasından intihabolunduktan sonra heyeti umumiyesi Reisicumhur tarafından Meclisin tasvibine arz olunur. Meclisin hali içtimada değilse keyfiyeti tasvip Meclisin içtimama talik olunur.” (TBMM ZC, 29 Ekim 1923, s.94-99)

Mustafa Kemal Paşa, aynı gün mecliste bulunan 158 mebusun oyu ile Türkiye Devleti'nin Cumhurbaşkanı olmuştu (TBMM ZC, 29 Ekim 1923, s.99). Cumhuriyet demek millî hâkimiyet, halkın hâkimiyeti ve hürriyeti demektir. Türkiye'de rejimin isminin belirlenmesi ile halk egemenliğini sağlamaya giden süreç tamamlanmış, halk hâkimiyeti temin edilmiş oldu.

SONUÇ

Kralın yetkilerini kısıtlama ve egemenliği paylaşma konusundaki fikirlerin gelişimi ve bu fikirlerin dönüşümü sonucunda 18. ve sonraki yüzyıllara damgasını vuran Fransız Devrimi yaşanmıştı. Millî egemenlik fikri, 18. yüzyıldan itibaren başta Avrupa'da olmak üzere dünyanın bazı yerlerinde hayat bulmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti'nde Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı, İslahat Fermanı, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet egemenliğin bölüşülmesi ve kralın yetkilerinin kısıtlı da olsa sınırlandırıldığı deneyimlerdi. Türkiye'de millî egemenlik fikrinin hayata geçirilmesinde en etkin kişi Mustafa Kemal Paşa idi. Bu fikrin gelişimi ve hayata sokulmasının temel bir etkeni vardı. Bu etken, I. Dünya Savaşı sonrasında esarete düşmüş olan Anadolu halkının haklarının padişah ve onun hükümeti tarafından korunmamasıydı. Türkiye'de millî egemenlik fikrinin gelişimi, işgal altındaki bir vatanda, toplumun tekrar canlanması için yürütülen Millî Mücadele ile eş zamanlı olarak ilerlemişti. Anadolu halkı düşman işgali altında ezilmekte iken kendi padişahı ve hükümetinin buna seyirci kalması hatta Sevr Antlaşması gibi Türk halkının yaşam hakkını elinden alacak, vatanını parçalayacak bir antlaşmayı imzalaması, halkı ve halkın önderlerini harekete geçirdi. Anadolu halkının egemenliğini elinde tutan padişahın resmî iradesi 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı ile son buldu. Altı yüz yıldan uzun süredir egemenliği elinde tutan payitahtın gücü bu meclis ile yıkıldı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ve halkın ülkenin yönetim ve

kaderine ortak olması ile millî egemenlik fikri hayata geçirildi. Milli hâkimiyetin iradesi, millet meclisinin yaptığı kanunlarla kendisini orta koydu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasına ve yeni bir devletin kurulmasına önyak olan Mustafa Kemal Paşa, millî egemenlik fikrinin hayata geçirilmesi için çok önemli çabalar gösterdi. Halk egemenliğini destekleyen ve tiranlığa karşı olan fikirlerini gençlik yıllarında Aydınlanma Dönemi düşünürlerinden etkilenecek geliştirmişti. Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında işgale uğrayan Anadolu'nun halkının hakkını savunması gereken mevcut siyasi otoritenin gücünü göstermemesi bu fikirlerin hayata geçirmesinde etkili oldu. Türkiye'de millî egemenlik fikri, Türk Milleti'nin esaretten kurtarılması ile eş zamanlı gelişti ve uygulandı. Bu nedenle bu fikrin gelişimi Türkiye'ye has bir şekilde oldu. Mustafa Kemal Paşa, Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongresi'nde, Amasya Görüşmelerinde millî egemenlik fikrini işledi. Fakat bu fikri işlerken saltanat ve hilâfet makamına kesin bir çizgi çizilemedi. Mustafa Kemal Paşa, en başından itibaren saltanat devrine son verip Türkiye'ye cumhuriyeti getirmek istiyordu. Fakat bu dönemde padişah ve halifeye manevi açıdan bağlı olanlar vardı. Bu makamlara direkt bir şekilde karşı çıkılması Millî Mücadele'nin sekteye uğramasına sebep olabilir, Mustafa Kemal Paşa'nın millî egemenlik düşüncesinin faaliyete geçirmesine engel olabilirdi. Türk Tarihi, Türkiye'de saltanat döneminden cumhuriyet dönemine geçişte iki farklı dünya görüşünün sürekli bir biçimde mücadelesine tanıklık etti. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa, devlet başkanlığı, devlet yönetimi ve cumhuriyetten açıkça söz etmeden sürekli olarak halk iradesi ve meclisin üstünlüğünden bahsederek fikirlerini hayata geçirmeye çalıştı. Millî egemenliğin sağlanmasında ilk fiili başarı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması idi. İkinci başarı ise 20 Ocak 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabulü idi. Mustafa Kemal bu kanununa büyük bir başarı olarak görmüştü. Bu kanunla Meclis ve halk en büyük güç olarak kabul edilmiş ve bu gücün üstünde başka bir siyasi gücün tanınmayacağı belirtilmişti.

Türkiye'de millî egemenliğin hayata geçirilmesini hızlandıran olaylar ise Millî Mücadele sırasında kazanılan zaferlerden sonra TBMM'den başka Osmanlı Padişahı ve İstanbul Hükümeti'nin yapılacak barış konferansları ve antlaşmaları için çağrılmış olması idi. Bu durum karşısında millî egemenliği sağlayacak üçüncü önemli gelime yaşandı ve 1 Kasım 1922 tarihinde Saltanat kaldırıldı. Saltanat ve Hilafet makamları olmadan ülkenin halk tarafından yani meclis tarafından yönetilebileceği hem Türk hem Avrupa kamuoyuna gösterildi. Millî egemenliğin başarıya ulaşmasında etkili olan dördüncü gelişme ise 29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye'de rejimin adının Cumhuriyet olarak belirlenmesi ile oldu. Kişi saltanatından Millî saltanata geçiş uzun ve zorlu bir mücadelenin sonunda sağlandı. Nihayetinde 3 Mart 1924 tarihinde Halifelik makamının kaldırılması ile de kişi egemenliğinden umut bulanların umutları yok edildi.

KAYNAKÇA

- AĞAOĞULLARI, M. A. (Ed.) (2011). *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*. İstanbul: İletişim Yay.
- AKŞİN, S. (2009). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- AKŞİN, S., KOÇAK, C., ÖZDEMİR, H., BORATAV, K., HİLAV, S., KATOĞLU, M., ÖDEKAN, A. (2000) *Türkiye Tarihi 4- Çağdaş Türkiye 1908-1980*. İstanbul: Cem Yay.
- AKYILDIZ, A. (2003). Meclis-i Meb'ûsan. İçinde, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 28. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

- ATA, F. (2008). Atatürk'ün Millî Hâkimiyet Anlayışı ve Bunun Yansımaları. *Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.20, ss.81-88.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* (2006). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yay.
- BAŞĞİL, A. F. (1957). *Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri*. C.I, F.I İstanbul: Baha Matbaası.
- BAYUR, Y. H. (1991). *Türk İnkılâbı Tarihi*. C.I, Kısım II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- BOA, BEO.SYS, 34-64/III_9.
- BOA, BEO.SYS, 34-64/IV-2_9.
- DİNDAR, B. (1989). Atatürk'ün Millî Egemenlik Anlayışı, *Ondokuz Mayıs Üniv. Eğitim Fak. Dergisi*, 4(1), 14-24.
- ERYÜCEL, E., Arslanel, N.M. (2011). Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 1-20.
- Gazi Mustafa Kemal Atatürk- Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk* (2020). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.
- HAKYEMEZ, Y. Ş. (2003). Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.52, Sa.4.s.69-92.
- ILGAZ, T. (Çev.) (2005). Rousseau Jean Jacques, *Toplum Sözleşmesi*. Ankara: Paragraf Yay.
- KABOĞLU, İ.Ö. (2014). *Anayasa Hukuku Dersleri*. İstanbul: Legal Yay.
- KAPAĞAN, E. (2014). Gök Tanrı İnancı ve Bu İnanç Sisteminin İçinde Alkış, Dua ve Dilekler. *Turkish Studies*, 9 (3), ss.801-810.
- KARAL, E. Ziya. (29.10.1948). Cumhuriyetimizin Kuruluşunda Atatürk. *Ulus*, 7.
- KAYA, A. Mevlüt (2022). *Egemenlik Kavramı ve Siyasi Düşünürler. Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1), ss.212-235.
- KODAMAN, B. (2001). *Cumhuriyetin Tarihî-Fikri Temelleri ve Atatürk*. Isparta: SDÜ. Basımevi
- KÜÇÜK, A. (2015). Egemenlik (Hâkimiyet), Halk Egemenliği ve Millî Egemenlik Tartışmaları ve Egemenlik Anlayışında Esaslı Dönüşüm. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, S.6, ss.311-361.
- KÜÇÜK, C. (2020). Mısâk-ı Millî. İçinde, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 30. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- MARDİN, Ş. (2019). *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yay.
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, 17 Şubat 1336, Devre:4, Cilt:1, İçtima Senesi:1.
- ÖZKAYA, Ö. (2021). Egemenlik Kavramının Gelişim Serüveni: Klasikten Küresele. *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*, S.4, S.1, ss.46-61.

- SONYEL, S. R. (1991). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*. C.II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- TBMM ZC, 1 Kasım 1922, D.I, C.24, 130. İçtima.
- TBMM ZC, 2 Kasım 1922, D.I, C.24, 131. İçtima.
- TBMM ZC, 20 Ocak 1921, D.I, C.7, 135. İçtima.
- TBMM ZC, 24 Nisan 1920, D.I, C.I, İkinci İçtima.
- TBMM ZC, 27 Ekim 1923, D.II, C.III, 42. İçtima.
- TBMM ZC, 29 Ekim 1923, D.II, C.III, 43. İçtima.
- TBMM ZC, 30 Ekim 1922, D:I, C:24, 129. İçtima.
- TC. RESMÎ GAZETE, 7 Şubat 1337, No:1,s.89-91.
- THOMSON, D. (1997). *Siyasi Düşünce Tarihi*. İstanbul: Şule Yay.
- TOPRAK, Z. (2022). *Atatürk -Kurucu Felsefenin Evrimi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.,
- TÖRELİ, T. (2009). Millî Hâkimiyet Kavramı ve Atatürk. *Türk Yurdu*, 258.
<https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=2167>
- TUNAYA, T. Z. (2007). *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Egemenlik> (Erişim Tarihi: 01.06.2023).